

Joanna Szuka
Akademia Ignatianum w Krakowie

Perspektywa efektywności w resocjalizacji

The Perspective of Effectiveness
in Resocialization

ABSTRAKT

Weryfikacja podejmowanych działań jest najistotniejszym etapem procesu zmian. Dzieje się tak również w procesie resocjalizacji, którego celem jest powrót resocjalizowanej jednostki do społeczeństwa oraz uzyskanie takich zmian w jej zachowaniu, aby przestrzegała ona obowiązujących w nim zasad i norm oraz właściwie wypełniała przypisane jej role społeczne. Taka perspektywa zakłada szereg systemowych oraz zindywidualizowanych działań zmierzających do wyposażenia osoby resocjalizowanej w umiejętność autostymulacji do samorozwoju oraz rozwiązywania sytuacji problemowych innowacyjnie i odmiennie od dotychczasowych sposobów. Niniejszy artykuł jest próbą prezentacji bogatego dorobku opracowań oraz różnorodności podejmowanych perspektyw badawczych efektywności, która od lat stanowi przedmiot interdyscyplinarnego zainteresowania, mobilizując pedagogów do poszukiwania kryteriów ustalania jej poziomu, determinantów oraz wyjaśniania znaczenia samego pojęcia.

SŁOWA KLUCZOWE

resocjalizacja, adaptacja społeczna, recydywa, niedostosowanie społeczne, efektywność

KEYWORDS

resocialization, social adaptation, recidivism, social maladjustment, effectiveness

SPI Vol. 21, 2018/1
ISSN 2450-5358
e-ISSN 2450-5366
DOI: 10.12775/SPI.2018.1.004
Nadesłano: 14.01.2018
Zaakceptowano: 6.03.2018

ABSTRACT

Verification of activities undertaken is the most significant phase of the process of change. This is also applicable to the resocialization process, aimed at returning a resocialized individual to society and changing the individual's behavior in a way to make the person observe social norms and regulations and correctly fulfill one's social role. Such a perspective assumes the use of numerous systemic and individualized activities aimed at equipping a resocialized person with the ability to stimulate self-development and solve problematic situations in an innovative way. The following article is an attempt to present the richness of a prolific scientific study on the topic of effectiveness, which has been an object of interdisciplinary interests for years, mobilizing scholars to search for criteria that could be used to determine the level of effectiveness, its determining factors and clarify the meaning of the term itself.

Wprowadzenie

Niezależnie od dominujących w różnych okresach rozwoju prawa karnego teorii karania, teoretykom i praktykom od początku upowszechnienia się kary pozbawienia wolności bliska była idea dążenia do zmiany jednostki niedostosowanej w użytecznego członka społeczeństwa¹. Na określenie tego procesu w polskiej literaturze pedagogicznej, kryminologicznej i penitencjarnej przyjęło się używanie terminu „resocjalizacja”.

Termin ten w kontekście poprawy jednostki niedostosowanej społecznie pojawił się w literaturze na przełomie XIX i XX wieku wraz z przenikaniem do nauk prawnych nurtu pozytywistycznego. W rodzimej literaturze przedmiotu upowszechnił się on dopiero w latach sześćdziesiątych². Podobna sytuacja miała miejsce w piśmiennictwie angloamerykańskim, gdzie określenia *rehabilitative*

¹ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 20–25.

² Zob. C. Czapów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 1971.

ideal użył po raz pierwszy Francis Allen w 1959 roku³. W jego miejsce używano także określeń: *rehabilitation*, *correction* oraz *treatment*⁴. W aspekcie jednostkowym resocjalizacja wywodzi się od pojęcia „socjalizacja” i najczęściej rozumiana jest jako „wtórne uspołecznienie, czyli uwewnętrznienie w jednostce wartości i norm społecznie akceptowanych”⁵. Proces ten polega na przyswojeniu przez jednostkę niedostosowaną społecznie akceptowanych sposobów realizacji własnych potrzeb oraz przyjętych w danej społeczności norm i standardów postępowania⁶. Resocjalizacja jest więc procesem zmian, które mają się dokonać przede wszystkim w obszarze zachowania i osobowości człowieka⁷, a jej podstawowym celem jest zlikwidowanie lub redukcja przejawów niedostosowania społecznego poddawanych jej jednostek⁸. W tak ogólnie określonym celu resocjalizacji wyodrębnia się dwa cele, różnicując je w zakresie stopnia efektywności. Są nimi: cel minimum i cel maksimum. Cel minimum to osiągnięcie takiego stanu osobowości jednostki niedostosowanej społecznie, który umożliwi jej funkcjonowanie w sposób zgodny z normami prawnymi w społeczeństwie po zwolnieniu z zakładu karnego. Zabezpiecza więc przed recydywą i pozwala na wydostanie się z obszaru stygmatyzacji, odpowiedzialnego często za powrót do przestępstwa. Celem maksimum jest natomiast taki stan osobowości, który umożliwi danej osobie funkcjonowanie w społeczeństwie nie tylko w sposób nienaruszający norm prawnych, ale także w sposób respektujący wiele istotnych i ważnych dla życia społecznego norm moralnych. Osiągnięcie go chroni nie tylko przed kolejnym konfliktem z prawem, ale też przed konfliktem z ogólnie obowiązującymi czy uznanymi normami. Tylko osiągnięcie celu maksimum

³ M. Sztuka, *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków 2013, s. 86.

⁴ Zob. K. Pospiszyl, *Resocjalizacja nieletnich. Doświadczenia i koncepcje*, Warszawa 1990.

⁵ B. Waligóra, *Warunki i instrumenty resocjalizacji osób pozbawionych wolności*, w: *Spory wokół reformy więziennictwa*, red. S. Walczak, Warszawa 1985, s. 53.

⁶ *Nowa encyklopedia powszechna*, t. 5, Warszawa 1996, s. 512.

⁷ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, dz. cyt., s. 20.

⁸ Por.: K. Pospiszyl, *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Warszawa 1998; M. Ciosek, *Izolacja więzienna*, Gdańsk 1993; O. Lipkowski, *Resocjalizacja*, Warszawa 1988.

uprawdopodobnia readaptację społeczną, prowadząc w rezultacie do poczucia osobistego sukcesu, wzmocnienia postaw prospołecznych oraz nabrania dystansu do wcześniejszych doświadczeń⁹. Cel wychowania resocjalizacyjnego to zatem określony krąg modyfikacji, obejmujący nie tylko poprawne funkcjonowanie w rolach społecznych, ale także, a może głównie, ukształtowanie odpowiednich postaw wobec innych ludzi, norm, wartości i standardów aksjologicznych, a także uznanych za pożądane cech osób wychowywanych, tzn. takich sposobów myślenia, odczuwania i działania, które w świetle ideałów pedagogicznych są uznawane za wartościowe i przez to pożądane jako cele działalności pedagogicznej. Podmiotem działań resocjalizacyjnych jest najogólniej rzecz biorąc jednostka źle przystosowana społecznie, patrząc oczywiście na ów brak przystosowania przez pryzmat ogólnie przyjmowanych systemów wartości czy też norm. W erze ponowoczesności resocjalizację traktuje się więc jako

[...] praktykę rozwiązywania społecznych problemów przestępczości i dewiacji, opartą na metodach oddziaływania na jednostki i grupy, których zachowania przekraczają normy obyczajowe i/lub prawne. Celem jej działań jest modyfikacja tych aspektów sytuacji jednostki, które odpowiadają za możliwość wystąpienia niepożądanych zachowań w przyszłości. Przy czym cel ten realizowany jest na drodze postępowania, którego słuszność daje się uzasadnić w świetle wiedzy wytwarzanej w obrębie nauk szczegółowych, z uwzględnieniem ograniczeń wynikających z konieczności respektowania praw ludzkich odbiorcy wpływu¹⁰.

Obszary definicyjne efektywności

Z uwagi na wielorakość definicyjną, skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych możemy poszukiwać w różnych obszarach definicyjnych. Najłatwiej zaobserwować ją w obszarze modyfikacji zachowań. Jest to swego rodzaju wytrenowanie prawidłowych standardów zachowania, często bez trwałych zmian postaw czy przekonań

⁹ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, dz. cyt., s. 21.

¹⁰ M. Sztuka, *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, dz. cyt., s. 13.

resocjalizowanej jednostki. Najprostszą formą oceny skuteczności resocjalizacji penitencjarnej jest niewątpliwie ustalenie wskaźnika recydywy¹¹. W literaturze naukowej oraz raportach przedstawiane są bardzo zróżnicowane wskaźniki recydywy, jednak już od kilku lat wahają się one w przedziale 40–50%. Są one niewątpliwie źródłem cennych informacji o efektach resocjalizacji. W gruncie rzeczy jednak nie wyczerpują wszystkich aspektów stanowiących o rzeczywistych zmianach osobowości, nie wyczerpują zakresu określonych wcześniej celów procesu resocjalizacji. Pedagog, który bezkrytycznie osądza efekty własnej działalności jedynie w oparciu o kryterium recydywy, zdaje się nie rozumieć i nie doceniać istoty wysiłków, jakie podejmuje. Fakt, że osoba resocjalizowana znowu dopuściła się przestępstwa, nie oznacza jeszcze, że nie dokonały się w niej korzystne przeobrażenia. Świadczy natomiast o tym, że zmiany te nie były jeszcze na tyle głębokie, by zagwarantować respektowanie prawa. Nie ma rzecz jasna potrzeby radykalnego przeciwstawiania tych dwóch rodzajów kryteriów efektywności resocjalizacji, z pewnością natomiast należy jednak próbować je łączyć¹².

W przypadku resocjalizacji, jako zmiany społecznej przynależności, skuteczność będziemy rozpatrywali w zależności od tego, czy udało się nam wygasić zachowania antyspołeczne bądź brak zainteresowania podkulturą przestępczą, wbudowując w to miejsce pozytywnie realizowane role społeczne lub nawiązanie albo wzmocnienie relacji z rodziną, wychowawcą, kuratorem. Takie aspekty skuteczności resocjalizacji podkreślają m.in. Kazimierz Pospiszyl¹³, Anetta Jaworska¹⁴, Aleksandra Szymanowska¹⁵ czy Franciszek

¹¹ Jako recydywistę określać będziemy przestępcę, który został skazany na karę pozbawienia wolności, odbył co najmniej 6 miesięcy kary i został skazany w ciągu 5 lat za popełnienie przestępstwa podobnego do tego, za które był już uprzednio skazany (art. 64, § 1 i 2 kk).

¹² Z. Bartkiewicz, *Skuteczna resocjalizacja w perspektywie aksjologicznej i pomiarowej*, w: *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*, red. Z. Bartkiewicz, A. Węgliński, Lublin 2008, s. 26.

¹³ K. Pospiszyl, *Plusy i minusy współczesnych oddziaływań resocjalizacyjnych*, w: *Postępy resocjalizacji i profilaktyki społecznej*, red. A. Rejzner, Warszawa 2007, s. 22.

¹⁴ A. Jaworska, *Leksykon resocjalizacji*, Kraków 2012, s. 281–287, 318–367.

¹⁵ A. Szymanowska, *Więzienie i co dalej*, Warszawa 2003, s. 288–304.

Kozaczuk¹⁶. Krystyna Ostrowska uwypukla natomiast znaczenie klimatu społecznego instytucji oraz realizowane przez nią cele i zadania wyrażone w konkretnych formach działalności oraz w programach resocjalizacyjnych¹⁷. Zdaniem Justyny Kusztal¹⁸, konieczna jest w tym zakresie taka „zmiana optyki”, by środowiska odpowiedzialne za oddziaływania były „widoczne i słyszalne”, bo to właśnie realizatorzy programów resocjalizacyjnych wiedzą najlepiej gdzie brak efektywności lub w jakim zakresie ogranicza ją np. prawo. Zdaniem Roberta Opory, tylko stworzenie odpowiedniej relacji wychowawczej, określenie oczekiwań podopiecznego, ustalenie realistycznych celów, zaplanowanie procesu resocjalizacji i zaangażowanie podopiecznego w realizację zadań oraz właściwy dobór interwencji psychokorekcyjnych pozwoli jednostce niedostosowanej społecznie uzyskać oczekiwane efekty w zakresie readaptacji społecznej¹⁹.

We wszystkich definicjach resocjalizacji, uszczegóławiających ją między innymi jako przebudowę emocjonalną, wrastanie w kulturę, kształtowanie prawidłowych postaw, reintegrację społeczną czy autore socjalizację, skuteczność resocjalizacji zawsze umiejscawia się w obszarze społecznego funkcjonowania jednostki. Kazimierz Pospiszyl twierdzi, że dobrym wskaźnikiem skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych może być zmiana w zakresie postaw wobec innych ludzi. Za miernik uzyskanych zmian uznaje on „wyrównanie się postaw społecznych”. Wyrównanie to polega na zmniejszeniu się nadmiernej aktywności i nadmiernej bierności społecznej oraz na obniżeniu się przesadnej propulsywności i przesadnej repulsywności nastawień do innych ludzi²⁰. Iwona Niewiadomska podkreśla zwłaszcza rolę motywacji intencjonalnej oraz osobowościowych

¹⁶ F. Kozaczuk, *Determinanty skutecznej resocjalizacji w opinii skazanych i wychowawców*, w: *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, red. F. Kozaczuk, Rzeszów 2009, s. 318–330.

¹⁷ K. Ostrowska, *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności z psychologii*, Warszawa 2008.

¹⁸ J. Kusztal, *Resocjalizacja – readaptacja – reintegracja we współczesnym polskim dyskursie naukowym*, w: *Konteksty resocjalizacji i readaptacji społecznej*, red. J. Kusztal, K. Kmiecik-Jusięga, Kraków 2014, s. 29–31.

¹⁹ R. Opora, *Kierunki współczesnych badań nad efektywnością oddziaływań resocjalizacyjnych*, „Probacja” 2012, nr 3, s. 69–70.

²⁰ *Z badań nad postawami rodzicielskimi*, red. K. Pospiszyl, Lublin 1988.

cech wrodzonych²¹. Z kolei Irena Mudrecka stawia tezę, że sukces resocjalizacji zależy od uświadomienia sobie przez wychowanka konfliktu wewnętrznego, zintelektualizowania własnych motywów działania oraz ich zwerbalizowania²². Za cel wychowania resocjalizacyjnego autorka przyjmuje wzmocnienie samokontroli wychowanka²³ poprzez uczenie go odraczania gratyfikacji, krystalizowanie celów życiowych, uwewnętrznianie obowiązujących standardów, kształtowanie motywacji wewnętrznej czy wreszcie kształtowanie poczucia własnej skuteczności wśród jednostek niedostosowanych społecznie. O trwałości resocjalizacji świadczy również gotowość do pomagania innym ludziom przy zachowaniu własnej indywidualności i wyraźnych oznakach samokreacji²⁴. Zdaniem Jana Szalańskiego, podstawowymi miernikami charakteryzującymi różne wymiary resocjalizacji są: egoizm z pozorami altruizmu (własne korzyści przede wszystkim), altruizm nakazany obowiązującymi normami prawnymi i Dekalogiem, dążenie do najszerszej reintegracji społecznej poprzez współdziałanie i gotowość do pomagania innym ludziom przy zachowaniu własnej indywidualności i wyraźnych oznakach samokreacji oraz trwałość resocjalizacji²⁵. Według Lesława Pytki, efektywność systemu resocjalizacji jest tu uzależniona od użyteczności informacji diagnostycznych na temat systemu sterowanego i jego otoczenia, na które składają się: adekwatność celów działania, a zwłaszcza stopnia ich realności (realizowalności), trafność optymalizowania uwzględniającego współzależność celów, sposobów i środków działania, użyteczności zasileń energetycznych, środków pozostających w dyspozycji systemu sterującego.

²¹ I. Niewiadomska, *Znaczenie podmiotowych predyktorów poprawy moralnej w projektowaniu oddziaływań resocjalizacyjnych wobec osób odbywających kary izolacyjne*, w: *Resocjalizacja: ciągłość i zmiana*, red. M. Konopczyński, B.M. Nowak, Warszawa 2008, s. 130–140.

²² I. Mudrecka, *Wykorzystanie konfliktu motywacyjnego w procesie resocjalizacji*, w: *Współczesne modele i strategie resocjalizacji*, red. R. Opora, R. Breska, J. Jezierska, M. Piechowicz, Warszawa 2017, s. 163–164.

²³ I. Mudrecka, *Wzmocnienie samokontroli jako cel wychowania resocjalizacyjnego*, w: *Teoretyczne i metodyczne aspekty resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie*, red. I. Mudrecka, Warszawa 2017, s. 43–54.

²⁴ J. Szalański, *Kryteria i mierniki efektywności resocjalizacji*, w: *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych*, red. F. Kozaczuk, Rzeszów 2008, s. 26–27.

²⁵ Tamże, s. 26–27.

Jak wynika z badań Ewy Wysockiej, należy zatem przypuszczać, że niskie wskaźniki resocjalizacji, z jakimi się spotykamy w praktyce wychowawczej, wiążą się z tzw. „wskaźnikiem zaburzeń”, co jest związane z diagnozą negatywnych konsekwencji funkcjonowania w strukturze instytucji totalnych, z formami reagowania jednostki na izolację, co z kolei przejawia się np. poprzez samouszkodzenia, tatuaże, zaburzenia psychiczne, wadliwe formy adaptacji, zmiany w osobowości²⁶.

Uwarunkowania efektywności oraz jej mierniki

O ile nie ma wątpliwości co do tego, że proces resocjalizacji winien zmierzać do poprawy społecznego funkcjonowania objętej nim jednostki, to określenie warunków koniecznych i wystarczających do stwierdzenia tej poprawy ukazuje istotne różnice stanowisk. Możliwe odpowiedzi grupują się wokół dwóch centralnych rozstrzygnięć. Zwolennicy pierwszego rozstrzygnięcia uznają prymat, a nawet wyłączność kryterium tzw. poprawy jurydycznej, utrzymując, że najbardziej oczywistym miernikiem skutecznej resocjalizacji jest brak powrotności do przestępstwa. Zaś podstawowy warunek i jednocześnie miernik efektywności podejmowanych działań resocjalizacyjnych stanowi fakt wyeliminowania powrotności do przestępstwa (recydywy) najczęściej szacowanej na podstawie dostępnych statystyk policyjnych i sądowych. Warunkują go najczęściej w kontekście prowadzonych prób badawczych czynniki takie jak: wiek, płeć, rodzaj przestępstwa czy przestępcza historia sprawy. Natomiast zwolennicy drugiego rozstrzygnięcia ze względu na wciąż niezadowolające efekty podkreślają aktualność ekonomizacji działań resocjalizacyjnych, wyrażającej się w dążeniu do poddania podporządkowanych jej strategii i procedur ogólniejszym zasadom wypracowanym w obrębie teorii zarządzania.

Osiągnięcie założonych efektów resocjalizacyjnych uzależnione jest więc od umiejscowienia podejmowanego działania metodycznego w określonych koncepcjach teoretycznych, rozumianych jako wewnętrznie spójny system pojęć, definicji, twierdzeń, aksjomatów opisanych określoną dziedziną życia społecznego, jako zbiór idei

²⁶ E. Wysocka, *Diagnoza w resocjalizacji*, Warszawa 2008, s. 298–306.

lub zasad stosowanych w formie wskazówek do kierowania praktyką, wystarczająco spójnych, aby w razie potrzeby mogły zostać jasno sprecyzowane w formie, która umożliwiłaby dyskusję²⁷. Teorie powinny dysponować różnymi perspektywami myślenia, wśród których winna się znaleźć perspektywa ukazująca strukturę i dynamikę zjawiska; perspektywa, która wskaże wszystkie objawy i stadia tego zjawiska oraz perspektywa, która pozwoli prognozować jak to zjawisko będzie się zmieniało w czasie²⁸. W zakresie efektywności podejmowanych wobec jednostek niedostosowanych oddziaływań resocjalizacyjnych w literaturze przedmiotu weryfikowane były już różne koncepcje: biologiczne – koncentrujące się na czynnikach biologicznych w wyjaśnianiu zjawisk przestępczości; psychologiczne – odwołujące się do cech i mechanizmów psychologicznych; socjologiczne, które koncentrowały się na poszukiwaniu przyczyn w mikro- i makrostrukturach społecznych oraz koncepcje eklektyczne, wykorzystujące równocześnie różne konfiguracje wymienionych czynników²⁹.

Na współczesną pedagogikę resocjalizacyjną w Polsce najbardziej znaczący wpływ wywarła orientacja humanistyczna, określana też jako postmodernistyczna, weryfikująca założenia resocjalizacji w pytaniu „What works?” („Co działa?”)³⁰. Edward J. Latessa i Christopher Lowenkamp, działacze ruchu „What works”, podkreślają, że nie jest on programem czy rodzajem interwencji, ale sumą wiedzy o skutecznych sposobach ograniczania recydywy, zbieranej przez ponad 30 lat badań naukowców głównie z Ameryki Północnej.

²⁷ Ch. Beckett, *Podstawy teorii dla praktyków pracy socjalnej*, przeł. M. Jasiński, B. Maliszewska, Warszawa 2010, s. 46.

²⁸ P. Sztompka, *Teoria i wyjaśnienie: z metodologicznych problemów socjologii*, Warszawa 1973.

²⁹ Por.: J.M. Stanik, *Wybrane koncepcje i wyniki badań kryminologicznych a perspektywy resocjalizacji*, w: *Resocjalizacja*, t. 1: *Teoria i praktyka pedagogiczna*, red. B. Urban, J.M. Stanik, Warszawa 2008, s. 116–135; B. Stańdo-Kawecka, *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków 2000, s. 15–34.

³⁰ Por.: B. Stańdo-Kawecka, *Ruch What works i „nowa resocjalizacja” – nowa perspektywa w polityce karnej?*, w: *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, red. V. Konarska-Wrzošek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz, Warszawa 2010, s. 901 i nast.; M. Sztuka, *Anachronizm czy aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, dz. cyt.

W warstwie teleologicznej i aksjologicznej badacze ci charakteryzują następująco wychowanie w orientacji humanistycznej: „samourzeczywistnienie wraz z tendencją do rozwoju potencjału zdolności osobistych” oraz autonomia i wolność podejmowania decyzji, a wraz z nią odpowiedzialność za swoje czyny w relacji z innymi osobami³¹. Kanonem jest tutaj prymat kreacji³² i samowychowania³³ oraz zasada zróżnicowanego traktowania (*differential treatment*). Pojawiają się również odniesienia do szacowania ryzyka recydywy (koncepcja Risk-Need-Responsivity – RNR)³⁴ czy koncepcja resocjalizującego wpływu języka symboli społecznych³⁵, określana jako interakcjonizm symboliczny. We współczesnej praktyce resocjalizacyjnej wykorzystywany jest także coraz częściej dorobek pedagogiki społecznej i pracy socjalnej, ale też ekonomii, zwłaszcza przy diagnozie i projektowaniu oddziaływań związanych z readaptacją, reintegracją społeczną i pomocą postpenitencjarną organizowaną przez organizacje społeczne i instytucje państwowe współdziałające w wykonywaniu kar i środków karnych.

W literaturze przedmiotu mamy do czynienia z różnymi listami czynników warunkujących efektywność resocjalizacyjną. Ich autorzy analizują w ten sposób efektywność resocjalizacji jako osiągnięcie pozytywnych i trwałych rezultatów z punktu widzenia dobra uczestnika tego procesu oraz całego społeczeństwa. Typologie uwarunkowań resocjalizacji przedstawia poniższa tabela.

³¹ C. Czupów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna*, dz. cyt., s. 34, 191.

³² Zob. M. Konopczyński, *Twórcza resocjalizacja*, Warszawa 1996; tenże, *Metody twórczej resocjalizacji. Teoria i praktyka wychowawcza*, Warszawa 2006; tenże, *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych. Refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Warszawa 2013.

³³ Zob. B. Śliwerski, *Teoretyczne i empiryczne podstawy samowychowania*, Kraków 2010.

³⁴ Zob.: M. Sztuka, *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowość*, dz. cyt.; J. Chojcka, *Model dla wszystkich? Spory wokół koncepcji szacowania ryzyka recydywy*, „Resocjalizacja Polska” 2014, nr 7, s. 85–100.

³⁵ Zob.: A. Siemaszko, *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993, s. 265–272; M. Bernasiewicz, *Interakcjonizm symboliczny w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Kraków 2011.

Tabela 1. Typologia czynników i mierników efektywności

Autor	Typologia czynników/determinantów	Mierniki/wskaźniki efektywności
Kazimierz Pospiszyl (1998, 2007)	<ul style="list-style-type: none"> – Rzetelnie przeprowadzona diagnostyka osobowości połączona z dobrą znajomością ofert profilu oddziaływań resocjalizacyjnych – Konsekwentne, ale jednocześnie elastyczne prowadzenie programów resocjalizacyjnych 	<ul style="list-style-type: none"> – „Wyrównanie się postaw społecznych”
Lesław Pytka (1995, 2000)	<ul style="list-style-type: none"> – Diagnoza stanu osobowości wychowanka, uprzednich wpływów społecznych, a zwłaszcza podkulturowych – Sprawność metodyczna (kwalifikacje i umiejętności) kadry pedagogicznej trafnie postulującej cele operacyjne stosownie do treści rozpoznania diagnostycznego i własnych możliwości – Klimat społeczny instytucji resocjalizującej, czyli zbiór parametrów określających jakość stosunków interpersonalnych w placówce, stopień autonomii osobistej wychowanków oraz charakter kontroli sprawowanej przez kadrę pedagogiczną (np. kontrola opiekuńcza lub represyjna) 	<ul style="list-style-type: none"> – Wywiązywanie się z funkcji formatywnej, sprawozdawczo-selekcjonującej, psychologicznej, administracyjnej, edukacyjnej
Bronisław Urban (2008)	<ul style="list-style-type: none"> – Brak powrotności do przestępstwa, ale również zhierarchizowany system wartości uniwersalnych – Rozwinięty system kontroli wewnętrznej – Pozytywna i realna samoocena 	<ul style="list-style-type: none"> – Wskaźnik recydywy – Pozytywne przemiany w sferze motywacyjnej, kontrolnej – Efektywne uczestnictwo w życiu społecznym w społeczeństwie wolnościowym
Zdzisław Bartkowicz (2008)	<ul style="list-style-type: none"> – Brak powrotności do przestępstwa – Zmiany w zakresie osobowości i zachowania 	<ul style="list-style-type: none"> – Kryteria jurydyczne – Kryteria natury psychopedagogicznej
Ewa Wysocka (2008)	<ul style="list-style-type: none"> – Brak powrotności do przestępstwa – Różnice między stanem wyjściowym i końcowym w procesie modyfikacji osobowości skazanego, a zwłaszcza jej cech, prezentowanych postaw społecznych, nastawień wobec innych oraz własnej osoby, wobec powszechnie uznanych norm i wartości, czyli umiejętności współżycia z ludźmi w zgodzie ze sobą, ale też czynników makrospołecznych – Formy reagowania jednostki na izolację (wadliwe formy adaptacji, zmiany w osobowości, patologię grupy osadzonych i zakładu karnego jako instytucji) 	<ul style="list-style-type: none"> – „Wskaźnik recydywy” – „Wskaźnik zmian” dokonujących się w jednostce i jej otoczeniu – „Wskaźnik zaburzeń” związany z diagnozą negatywnych konsekwencji funkcjonowania w strukturze instytucji totalnych

Autor	Typologia czynników/determinantów	Mierniki/wskaźniki efektywności
Jan Szałański (2008)	<ul style="list-style-type: none"> – Przeżywanie uczuć wyższych, zwłaszcza empatii – Chęć niesienia pomocy innym – Zdolności do abstrakcyjnego myślenia i przeżywania poczucia winy – Zaakceptowanie przez skazanego etycznego wymiaru winy i kary jako odpowiedzialności za popełniony czyn – Zinternalizowanie obowiązujących norm oraz uruchomienie wewnętrznej kontroli i autowzmacniania swojego zachowania – Własne „doczłowieczanie” rozumiane jako „świadome i intencjonalne kreowanie siebie”, autonomiczne dążenie do harmonijnej reintegracji społecznej 	<ul style="list-style-type: none"> – Egoizm z pozorami altruizmu (własne korzyści przede wszystkim) – Altruizm nakazany obowiązującymi normami prawnymi i Dekalogiem – Dążenie do najszerszej reintegracji społecznej poprzez współdziałanie i gotowość do pomagania innym ludziom przy zachowaniu własnej indywidualności i wyraźnych oznakach samokreacji
Iwona Niewiadomska (2008)	<ul style="list-style-type: none"> – Osobowościowe cechy wrodzone, tj. sumienność – Względnie stałe kognitywne wymiary osobowości – Odpowiedzialność za wzmacnianie motywacji intencjonalnej (kryzys wartościowania, poczucie koherencji) – Doświadczanie dystansu społecznego (poczucie oceny społecznej) – Przeżywanie stresu (spostrzeganie sytuacji trudnych) – Zasoby odpornościowe w radzeniu sobie z występującymi problemami (poczucie koherencji, doświadczenie wsparcia społecznego) 	<ul style="list-style-type: none"> – Organizacja życia osobistego – Określenie i realizacja bliższych i dalszych celów życiowych – Wytrwałość w poszukiwaniu i wykonywaniu pracy – Nawiązanie pozytywnych kontaktów interpersonalnych – Stabilność życia rodzinnego
Franciszek Kozaczuk (2009)	<ul style="list-style-type: none"> – Wsparcie rodziny – Możliwość zatrudnienia na wolności – Poczucie odpowiedzialności – Silny charakter – Przestrzeganie przepisów prawnych – Zerwanie z „marginesem społecznym” <p>Niżej plasują się: umiejętność przystosowania do warunków wolnościowych, założenie rodziny, brak nałogów, wsparcie przyjaciół czy przygotowanie zawodowe</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Organizacja życia osobistego – Praca – „Wskaźnik recydywy” – Nawiązanie pozytywnych kontaktów interpersonalnych

Autor	Typologia czynników/determinantów	Mierniki/wskaźniki efektywności
Aleksandra Szymanowska (2007)	<ul style="list-style-type: none"> – Brak zainteresowania podkulturą przestępczą – Chęć poprawy – Dobry stan zdrowia – Posiadane kwalifikacje zawodowe – Niekaralność w okresie nieletniości – Wsparcie rodziny 	<ul style="list-style-type: none"> – Wypełnianie powierzonych ról społecznych – Bycie aktywnym członkiem społeczności lokalnej
Anetta Jaworska (2008, 2012)	<ul style="list-style-type: none"> – Zmiana wizerunku skazanych w odbiorze społecznym – Motywacja i gotowość do przemiany życia i zgodnego z prawem funkcjonowania w społeczeństwie – Promowanie szeroko pojętej zmiany przestępcy – Wykształcenie się pozytywnych interakcji między wychowawcą, kuratorem a podopiecznym 	<ul style="list-style-type: none"> – Uzyskanie przez skazanego osobistego zadowolenia z życia i pełnej jego akceptacji – Nowy stosunek do otaczającej rzeczywistości społecznej
Robert Opora (2012)	<ul style="list-style-type: none"> – Brak powrotności do przestępstwa – Ścisłe określone kryteria udziału w projekcie – Zróżnicowanie pomocy – Motywowanie skazanego do dokonania zmiany – Stworzenie odpowiedniej relacji wychowawczej – Dopasowanie treści struktury programu do stylu uczenia się skazanego – Dobrze wyposażony i przygotowany personel – Koncentracja na czynnikach będących podstawą przestępczości, tj. postawy antyspołeczne, uzależnienie, deficyty w obszarze umiejętności społecznych – Konsekwencja w stosowaniu interwencji przez personel (ilość, kolejność, jakość podejmowanych interwencji) 	<ul style="list-style-type: none"> – „Wskaźnik recydywy” – Podjęte oddziaływania pojednawcze – Poprawa umiejętności społecznych, a w efekcie zdobycie zatrudnienia i utrzymanie podjętej pracy – Podtrzymywanie pozytywnych relacji społecznych – Wnoszenie wkładu w życie społeczeństwa

Autor	Typologia czynników/determinantów		Mierniki/wskaźniki efektywności
<p>Anna Fidelus (2012)</p>	<p>Czynniki zewnętrzne (egzogenne)</p>	<p>Czynniki wewnętrzne (endogenne)</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Brak zachowań charakteryzujących się różnego typu wykroczeniami w zakresie normy społecznej, moralnej oraz prawnej – Podjęcie aktywności zawodowej – Dobre relacje z członkami rodziny – Dobre relacje ze społecznością lokalną – Brak uzależnień – Samoprzekonanie skazanego o pomyślnym przebiegu readaptacji społecznej
	<ul style="list-style-type: none"> – Czynniki sytuacyjne (kryzysy, trudności, subiektywne odczuwanie sytuacji trudnych) 	<ul style="list-style-type: none"> – Czynniki biologiczne (temperament, typ układu nerwowego) 	
	<ul style="list-style-type: none"> – Czynniki społeczne i kulturowe (doświadczenia wczesnodziecięce, styl wychowania w rodzinie, postawy, warunki bytowe, zasady postępowania, normy, role podejmowane w rodzinie, sieci wsparcia, szeroko pojęta kultura masowa) 	<ul style="list-style-type: none"> – Czynniki osobowościowe (poziom optymizmu lub pesymizmu, poziom satysfakcji z życia i siebie samego, rozbieżność pomiędzy Ja idealnym a Ja realnym, poszukiwanie tożsamości, rywalizacja, potrzeby i aspiracje, lęki, odporność psychofizyczna organizmu) 	
	<p>Ponadto: stan zdrowia, wiek, płeć, sprawność intelektualna, inteligencja, odpowiedzialność, spolegliwość, przynależność do określonych grup społecznych, wrażliwość na potrzeby innych ludzi, dobro społeczne</p>		
<p>Marek Heine (2013)</p>	<p>Czynniki w skali mikro</p>	<p>Czynniki w skali makro</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Brak zachowań charakteryzujących się różnego typu wykroczeniami w zakresie normy społecznej, moralnej oraz prawnej – Wnoszenie wkładu w życie społeczeństwa – Podtrzymywanie pozytywnych relacji społecznych
	<ul style="list-style-type: none"> – Adekwatność stosowanych metod i technik – Umiejętności osób kierujących procesem resocjalizacji – Środki materialne zabezpieczające możliwość osiągnięcia celu – Postawy osób objętych resocjalizacją w stosunku do zastosowanych środków 	<ul style="list-style-type: none"> – Polityka kryminalna państwa – Stosunek społeczeństwa do przestępcy i kary – Funkcjonowanie organów ochrony prawnej 	

Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnej literatury.

Wielość i odmienność stanowisk nie ułatwia z jednej strony pełnego zrozumienia funkcjonowania człowieka, z drugiej strony jednak mobilizuje do nieustannego poszukiwania wyjaśnień złożoności ludzkiej natury. Powstrzymanie się od powrotnej przestępczości nie zawsze jest wynikiem kontroli jednostki czy też świadomej i konsekwentnej zmiany stylu życia lub postaw. Może ono być bowiem incydentalnym zbiegiem korzystnych z resocjalizacyjnego punktu widzenia okoliczności powstrzymujących jednostkę przed zachowaniem naruszającym normy prawne.

Brak recydywy to jedynie wskaźnik behawioralny, jak pisze Bronisław Urban, nie zawsze pokrywający się z osobowościowymi wyznacznikami zachowania ocenianego przez system aksjonormatywny. Z tego właśnie względu z pedagogicznego punktu widzenia brak recydywy nie stanowi i nie może stanowić pełnego kryterium efektywności resocjalizacji. Pełna resocjalizacja ujmowana w standardach aksjonormatywnych winna, zdaniem Urbana, być złożona ze zhierarchizowanego systemu wartości uniwersalnych, rozwiniętego systemu kontroli wewnętrznej oraz pozytywnej i realnej samooceny. Dopiero wówczas gwarantować może ona stopień przystosowania się do realnych warunków społecznych. Zaś „kryterium efektywności oddziaływań resocjalizacyjnych powinien być nie tylko brak powrotności do przestępstwa, ale również pozytywne przemiany w sferze motywacyjnej, kontrolnej oraz efektywne uczestnictwo w życiu społecznym w społeczeństwie wolnościowym”³⁶.

Podsumowanie

W perspektywie zachodzących pod wpływem humanistyki zmian podejmowane działania resocjalizacyjne splatają się współcześnie we wspólny nurt o komplementarnym, holistycznym charakterze. Właśnie w tym holistycznym podejściu³⁷ uwidacznia się najlepiej tożsamość pedagogiki resocjalizacyjnej jako dyscypliny w ujęciu

³⁶ B. Urban, *Ocena rezultatów resocjalizacji*, w: *Resocjalizacja*, t. 1: *Teoria i praktyka pedagogiczna*, red. J.M. Stanik, B. Urban, Warszawa 2008, s. 313–317.

³⁷ Zob. K. Duraj-Nowakowa, *Źródła podejść pedagogiki. Zarys problemów*, Kielce 2005, s. 196–204.

teoretycznym i praktycznym³⁸ z bogatym wachlarzem warunkujących jej efektywność czynników. Resocjalizacja jest zatem

[...] wiedzą i dyscypliną naukową, a wynikające z niej umiejętności i techniki służą rozwojowi intencjonalnych procesów oddziaływań na człowieka, których celem jest zmiana jego postaw społecznych, ocenianych jako wadliwe, na zgodne z ogólnymi normami życia społecznego, a w szczególności normami prawa karnego, czyli korekta pod tym względem wcześniejszego procesu socjalizacji³⁹.

Resocjalizacja jako proces interaktywny zachodzi więc w zakresie prawidłowych reakcji społecznych na określone zachowania problemowe. Bez rehabilitacji społecznej podmiotów oddziaływań resocjalizacyjnych nie będzie ona społecznie efektywna także jako skuteczny środek kontroli społecznej⁴⁰.

Należy więc weryfikować dokonujące się w następstwie resocjalizacji zmiany przez pryzmat szerokiej puli czynników. Przykładem takiej analizy są badania Anny Fidelus. Autorka weryfikuje determinanty zmiany w dwu wzajemnie warunkujących się układach, dzieląc je na czynniki zewnętrzne (egzogenne) i wewnętrzne (endogenne). W czynnikach egzogennych zawierają się determinanty efektywności strategii adaptacyjnych jednostki. Są to czynniki sytuacyjne (kryzysy, trudności, subiektywne odczuwanie sytuacji trudnych) oraz społeczne i kulturowe (doświadczenia wczesnodziecięce, styl wychowania w rodzinie, zasady postępowania, normy, sieci wsparcia, szeroko pojęta kultura masowa). Wśród czynników endogennych znajdują się czynniki biologiczne, takie jak temperament, system nerwowy, osobowość, poziom optymizmu lub pesymizmu, satysfakcja z życia i siebie samego, rozbieżność pomiędzy Ja idealnym a Ja realnym, tożsamość, rywalizacja, potrzeby i aspiracje, lęki, odporność psychofizyczna organizmu. Do czynników tych należy także stan zdrowia, wiek, płęć, sprawność intelektualna. Ważną rolę odgrywa też inteligencja, odpowiedzialność, spolegliwość, przynależność do określonych grup

³⁸ P. Szczepaniak, *Kierunki rozwoju pedagogiki penitencjarnej*, w: *Postępy resocjalizacji i profilaktyki społecznej*, red. A. Rejzner, Warszawa 2007, s. 49.

³⁹ J. Utrat-Milecki, *Resocjalizacja*, w: *Socjologia prawa. Główne problemy i postacie*, red. A. Kojder, Z. Cywiński, Warszawa 2014, s. 400–403.

⁴⁰ J. Utrat-Milecki, *Aktualność programu profilaktyki społecznej i resocjalizacji na Uniwersytecie Warszawskim*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2015, t. 25, s. 163–179.

społecznych, wrażliwość na potrzeby innych ludzi, dobro społeczne⁴¹. W badaniach własnych autorka weryfikuje jako wskaźniki pozytywnej readaptacji: brak zachowań charakteryzujących się różnego typu wykroczeniami w zakresie normy społecznej, moralnej oraz prawnej; podjęcie aktywności zawodowej; dobre relacje z członkami rodziny; dobre relacje ze społecznością lokalną; brak uzależnień oraz samo-przekonanie skazanego o pomyślnym przebiegu readaptacji społecznej. Występowanie co najmniej trzech z powyższych wskaźników przez sześć miesięcy świadczy, zdaniem Anny Fidelus, „o pozytywnych tendencjach w procesie readaptacji społecznej”⁴².

Marek Heine ujmuje efektywność resocjalizacji także bardzo kompleksowo, grupując efekty na indywidualne i systemowe. Jego zdaniem, czynniki wpływające na efektywność resocjalizacji można umownie podzielić na czynniki działające w mikro- i makroskali. Do czynników w skali mikro autor zalicza: adekwatność stosowanych metod i technik, umiejętności osób kierujących procesem, środki materialne zabezpieczające możliwość osiągnięcia celu oraz postawy osób objętych resocjalizacją w stosunku do zastosowanych wobec nich środków. Natomiast do czynników występujących w skali makro zalicza: politykę kryminalną państwa, stosunek społeczeństwa do przestępstwa, przestępcy i kary, funkcjonowanie organów ochrony prawnej⁴³. Zdaniem autora, ich skuteczność zależy od poziomu niedostosowania społecznego jednostki, woli podjęcia przez nią wysiłków celem zmiany, współpracy z pedagogiem resocjalizacyjnym, od jakości z nim kontaktów i jego kompetencji. Kryterium umożliwiające ocenę efektywności tak podjętych działań wymaga zastosowania narzędzi diagnozy psychologicznej, socjologicznej i pedagogicznej oraz odpowiedniego po odbyciu kary czasu, by dokonać rzetelnych wnioskowań. Są to kryteria określane jako „socjopedagogiczne”, ponieważ dają szansę na dostrzeżenie zmian zachodzących w resocjalizowanych jednostkach nawet wówczas, gdy one same sobie tego

⁴¹ A. Fidelus, *Determinanty readaptacji społecznej skazanych*, Warszawa 2012, s. 46–57.

⁴² Tamże, s. 233–234.

⁴³ M. Heine, *Efektywność resocjalizacji – kontrowersje wokół znaczenia pojęcia*, w: *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja w nurtach inkluzji. Doświadczenia, problemy, perspektywy międzynarodowe*, red. B. Jezińska, A. Rejzner, P. Szczepanik, A. Szczówka, Warszawa 2013, s. 158–161.

nie uświadamiają, a nawet wypierają ich istnienie. Osoby objęte resocjalizacją w izolacji od środowiska naturalnego nie potrafią w pełni aktywnie odpowiadać na oferowane formy pomocy. Często wręcz manifestują wrogość wobec tego, kto taką ofertę prezentuje. Dlatego też drugim istotnym kryterium jest czas po opuszczeniu jednostki penitencjarnej, który ostatecznie weryfikuje efektywność resocjalizacji. Nie oznacza to jednak, że podjęte działania wychowawcze, pomocowe czy terapeutyczne pozostaną niezauważone, a postawy i wzorce zachowania prezentowane przez wychowawców nie wywołają „mikronastępstw”.

Efektywna resocjalizacja to „optymalna homeostaza społeczna”, która ma zmierzać do twórczej samorealizacji⁴⁴ jednostki, co dokonuje się zwłaszcza poprzez przeżywanie uczuć wyższych, szczególnie empatii, chęci niesienia pomocy innym, zdolności do abstrakcyjnego myślenia i przeżywania poczucia winy, świadome intencjonalne kreowanie siebie, autonomiczne dążenie do harmonijnej reintegracji społecznej. Miarą skuteczności jest więc stopień zbliżenia się do celu, który został założony. Minimalna i przewidywana skuteczność musi być na tyle duża, aby można było osiągnąć pewność, że warto podjąć działanie, dlatego też konieczne jest skupienie się na zindywidualizowanych i wielowymiarowych działaniach podejmowanych w kontekście instytucjonalnym, społecznym oraz indywidualnym. Katalog mierników efektywności powinien być taki, by pozwolił na dokonanie ocen wartościujących i monitorowanie programów oddziaływań resocjalizacyjnych, warunków i środków ich prowadzenia, zmian dokonujących się w środowisku życia osoby resocjalizowanej oraz zjawisk patologicznych obecnych w jej otoczeniu.

Bibliografia

Bartkowicz Z., *Skuteczna resocjalizacja w perspektywie aksjologicznej i pomiarowej*, w: *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*, red. Z. Bartkowicz, A. Węgliński, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008, s. 23–28.

⁴⁴ J. Szałański, *Kategorie klasyfikacyjne i różnicowanie osobowościowe skazanych jako wyznaczniki celów i programów resocjalizacji penitencjarnej*, w: *Resocjalizacja*, t. 1: *Teoria i praktyka pedagogiczna*, red. J.M. Stanik, B. Urban, Warszawa 2008, s. 375 i nast.

- Beckett Ch., *Podstawy teorii dla praktyków pracy socjalnej*, przeł. M. Jasiński, B. Maliszewska, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2010.
- Bernasiewicz M., *Interakcjonizm symboliczny w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011.
- Chojcecka J., *Model dla wszystkich? Spory wokół koncepcji szacowania ryzyka recydywy*, „Resocjalizacja Polska” 2014, nr 7, s. 85–100.
- Ciosek M., *Izolacja więzienna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1993.
- Czapów C., Jedlewski S., *Pedagogika resocjalizacyjna*, PWN, Warszawa 1971.
- Duraj-Nowakowa K., *Źródła podejść pedagogiki. Zarys problemów*, Świętokrzyska Szkoła Wyższa, Kielce 2005.
- Fidelus A., *Determinanty readaptacji społecznej skazanych*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2012.
- Heine M., *Efektywność resocjalizacji – kontrowersje wokół znaczenia pojęcia*, w: *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja w nurtach inkluzji. Doświadczenia, problemy, perspektywy międzynarodowe*, red. B. Jezierska, A. Rejzner, P. Szczepanik, A. Szczówka, Wydawnictwo UW, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji, Warszawa 2013, s. 156–165.
- Jaworska A., *Leksykon resocjalizacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2012.
- Konopczyński M., *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych. Refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Pedagogium Wyższa Szkoła Nauk Społecznych, Warszawa 2013.
- Konopczyński M., *Metody twórczej resocjalizacji. Teoria i praktyka wychowawcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Konopczyński M., *Twórcza resocjalizacja*, MEN, Editions Spotkania, Warszawa 1996.
- Kozaczuk F., *Determinanty skutecznej resocjalizacji w opinii skazanych i wychowawców*, w: *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, red. F. Kozaczuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009, s. 318–330.
- Kusztal J., *Resocjalizacja – readaptacja – reintegracja we współczesnym polskim dyskursie naukowym*, w: *Konteksty resocjalizacji i readaptacji społecznej*, red. J. Kusztal, K. Kmiecik-Jusięga, Akademia Ignatianum w Krakowie, Wydawnictwo WAM, Kraków 2014, s. 25–43.
- Lipkowski O., *Resocjalizacja*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1988.
- Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Arche, Gdańsk 2003.
- Mudrecka I., *Wykorzystanie konfliktu motywacyjnego w procesie resocjalizacji*, w: *Współczesne modele i strategie resocjalizacji*, red. R. Opora, R. Breska, J. Jezierska, M. Piechowicz, Difin, Warszawa 2017, s. 161–180.
- Mudrecka I., *Wzmacnianie samokontroli jako cel wychowania resocjalizującego*, w: *Teoretyczne i metodyczne aspekty resocjalizacji młodzieży niedostosowanej*

- społecznie*, red. I. Mudrecka, Wydawnictwo Pedagogium Wyższej Szkoły Pedagogiki Resocjalizacyjnej, Warszawa 2017, s. 43–56.
- Niewiadomska I., *Znaczenie podmiotowych predyktorów poprawy moralnej w projektowaniu oddziaływań resocjalizacyjnych wobec osób odbywających kary izolacyjne*, w: *Resocjalizacja: ciągłość i zmiana*, red. M. Konopczyński, B.M. Nowak, Wydawnictwo Pedagogium Wyższej Szkoły Pedagogiki Resocjalizacyjnej, Warszawa 2008, s. 130–140.
- Nowa encyklopedia powszechna*, t. 5, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.
- Opora R., *Kierunki współczesnych badań nad efektywnością oddziaływań resocjalizacyjnych*, „*Probacja*” 2012, nr 3, s. 67–81.
- Ostrowska K., *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności z psychologii*, Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2008.
- Pospiszyl K., *Plusy i minusy współczesnych oddziaływań resocjalizacyjnych*, w: *Postępy resocjalizacji i profilaktyki społecznej*, red. A. Rejzner, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW, Warszawa 2007, s. 21–25.
- Pospiszyl K., *Resocjalizacja nieletnich. Doświadczenia i koncepcje*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1990.
- Pospiszyl K., *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.
- Siemaszko A., *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- Stanik J.M., *Wybrane koncepcje i wyniki badań kryminologicznych a perspektywy resocjalizacji*, w: *Resocjalizacja*, t. 1: *Teoria i praktyka pedagogiczna*, red. B. Urban, J.M. Stanik, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 116–135.
- Stańdo-Kawecka B., *Prawne podstawy resocjalizacji*, Zakamycze, Kraków 2000.
- Stańdo-Kawecka B., *Ruch What works i „nowa resocjalizacja” – nowa perspektywa w polityce karnej?*, w: *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, red. V. Konarska-Wrzosek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 891–907.
- Szałański J., *Kategorie klasyfikacyjne i zróżnicowanie osobowościowe skazanych jako wyznaczniki celów i programów resocjalizacji penitencjarnej*, w: *Resocjalizacja*, t. 1: *Teoria i praktyka pedagogiczna*, red. B. Urban, J.M. Stanik, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 361–396.
- Szałański J., *Kryteria i mierniki efektywności resocjalizacji*, w: *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych*, red. F. Kozaczuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008, s. 21–28.
- Szczepaniak P., *Kierunki rozwoju pedagogiki penitencjarnej*, w: *Postępy resocjalizacji i profilaktyki społecznej*, red. A. Rejzner, Wydawnictwo UW, Warszawa 2007, s. 37–57.
- Sztompka P., *Teoria i wyjaśnienie: z metodologicznych problemów socjologii*, PWN, Warszawa 1973.

- Sztuka M., *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2013.
- Szymanowska A., *Więzienie i co dalej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
- Śliwerski B., *Teoretyczne i empiryczne podstawy samowychowania*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2010.
- Urban B., *Ocena rezultatów resocjalizacji*, w: *Resocjalizacja*, t. 1: *Teoria i praktyka pedagogiczna*, red. J.M. Stanik, B. Urban, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 312–317.
- Utrat-Milecki J., *Aktualność programu profilaktyki społecznej i resocjalizacji na Uniwersytecie Warszawskim*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2015, t. 25, s. 163–179.
- Utrat-Milecki J., *Resocjalizacja*, w: *Socjologia prawa. Główne problemy i postacie*, red. A. Kojder, Z. Cywiński, Wydawnictwo UW, Warszawa 2014, s. 400–403.
- Waligóra B., *Warunki i instrumenty resocjalizacji osób pozbawionych wolności*, w: *Spory wokół reformy więziennictwa*, red. S. Walczak, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW, Warszawa 1985, s. 50–64.
- Wysocka E., *Diagnoza w resocjalizacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Z badań nad postawami rodzicielskimi*, red. K. Pospiszyl, UMCS, Lublin 1988.

ADRES DO KORESPONDENCJI:

mgr Joanna Sztuka
Akademia Ignatianum w Krakowie
Instytut Nauk o Wychowaniu
e-mail: joanna.sztuka@ignatianum.edu.pl